

Turística, papers de turisme 1 (2020). Monogràfic: Informació turística
Elements patrimonials d'interès turístic a Eivissa.

Gerard Móra i Ferragut

Resum

Sense renunciar a la correcció de les inevitables dades històriques, però defugint l'excés de detalls, la nostra aportació pretén generar un context amb el qual el visitant, interessat en el patrimoni cultural d'Eivissa, pugui situar-se en una proposta de recorregut cultural per l'illa, abans, durant i després de la visita. Un recorregut amb doble direcció: geogràfica i temporal.

Paraules clau: Patrimoni cultural, Museus i centres d'interpretació del patrimoni cultural, Turisme cultural

Abstract

Without renouncing to the correctness of the unavoidable historical data but preventing the excess of details, this paper attempts to generate a context, with which the tourist who is interested into heritage of Eivissa (Ibiza), is able to follow a cultural path proposal through the island, from the preparations to after the travel. A two-way tour: geographical and temporal.

Keywords: Heritage, Museums and heritage interpretation centres, Cultural tourism

Rebut: 2019/11/15
Revisat: 2019/11/25
Rebut: 2020/01/16
Acceptat: 2020/01/21

Introducció

Una presentació com aquesta, del patrimoni cultural d'interès turístic d'Eivissa, necessàriament deixa a l'ombra una gran quantitat de detalls per mor de l'espai i també per la naturalesa pròpia del mitjà. Originalment fou pensada per a la creació d'un fulletó de promoció turística de l'illa d'Eivissa patrocinat per una institució pública.

Els fulletons de promoció turística tenen una llarga trajectòria temporal, paral·lela a d'altres tipus de documents com les **guies turístiques** o les revistes especialitzades en turisme. Ara, no estam davant d'un text d'erudició.

Convé, doncs, apuntar quina pot ser l'aportació d'aquesta versió i justificar-ne molt breument l'eventual vàlua per al lector.

Sense renunciar a la correcció de les inevitables dades històriques, però defugint l'excés de detalls, la nostra aportació pretén generar un context amb el qual el visitant, interessat en el patrimoni cultural d'Eivissa, pugui situar-se en una proposta de recorregut cultural per l'illa, abans, durant i després de la visita. Un recorregut amb doble direcció: geogràfica i temporal.

S'ha provat de mantenir un nexa constant entre la cultura i la història amb totes aquelles institucions públiques encarregades de la seva difusió en el marc local. Sense oblidar els mitjans específics adreçats al turista, com són ara les **oficines d'informació turística**.

Tot plegat, pensam, pot ajudar al vostre gaudiment si voleu llançar una nova mirada sobre Eivissa, alternativa, per bé que no incompatible a la de l'oci nocturn o a la del sol i platja.

Sovint començar pel principi és la forma més adient d'explicar una història i també la Història.

Els orígens. Primers visitants i primers pobladors a l'illa

Una aproximació a la prehistòria d'Eivissa, deixant a banda els debats entre els experts, possiblement hauria de començar destacant els aspectes vinculats al context de l'espai insular.

Una alternativa, ignorant la posició d'Eivissa a la Mediterrània, seria recomanar-vos una visita

pausada a alguna biblioteca amb un pla de lectura curiosament dissenyat. Si ho féu així, en alguns llibres i guies trobareu textos amb aspecte de relat històric que us contaran fets, els quals, de ben segur podrien inspirar-vos una estada en algun lloc llegendari, envoltat de ritus funeraris, de cultures que treballaven la pedra amb una mestria sorprenent, de xamans, de la força de la màgia i d'altres objectes materials com braçalets, collars o ossos d'animals gairebé impossibles, a no ser com a produccions d'una imaginació sense límits.

Però a Eivissa no tenim evidències sobre res de tot això. En el moment actual es consideren com a discutibles la majoria de les datacions fetes en els primers moments de les descobertes d'algunes restes de la prehistòria. Fins i tot en la literatura científica es titubeja a l'hora d'afirmar si els primers pobladors d'Eivissa es poden encabir en el Bronze Antic (vers l'any 2000 aC), o bé serien força més moderns.

Algunes proves indirectes (la presència d'animals domesticats) apunten a l'arribada de l'ésser humà a Eivissa cap a l'any 5200 aC. Sembla que no eren habitants permanents, més aviat feien estades temporals marcades per les condicions de navegabilitat, a fi d'aprofitar els recursos de l'illa com la caça d'aus, la recol·lecció de mol·luscos i la pastura de caprins i ovins per al seu engreixament.

Aquestes migracions temporals segurament podrien relacionar-se amb els condicionants geogràfics: la distància més curta des del continent a Eivissa són 92 km i 95 km a Formentera. Ambdues són visibles en un dia clar des dels Alts del Montgó (Alacant).

La navegació entre el cinquè i el tercer mil·lenni es feia amb canoes del tipus monòxil (buidant el tronc d'un arbre), amb tripulacions força reduïdes, una càrrega limitada i per l'impuls dels remes. Els corrents contraris sembla no són un gran problema en aquesta zona de la Mediterrània, però en canvi sí que ho eren els vents de proa. El pas de la Península Ibèrica a Eivissa tenia com a període òptim els mesos de juny a agost. Un cop superat el calendari al setembre i fins a l'abril, la navegació amb aquests mitjans es feia realment difícil. La condició dels vents en aquests períodes marca una forta diferència entre la meitat nord i la meitat sud de l'illa, amb un clar avantatge per a la zona meridional.

Els primers assentaments estables de població, pot ser de l'any 2100 endavant, mostren aquesta

correspondència amb l'única excepció de la cova des Culleram al nord-est de l'illa. Els jaciments requereixen de guiatge o, si més no, d'una visita prèvia a l'oficina d'Informació Turística més propera per tal d'obtenir un context més precís.

Els entorns immediats al puig de Ses Torretes, Can Sergent o la mateixa cova des Culleram encara avui permeten als visitants reconstruir, amb una mica d'esforç, el paisatge característic d'aquells temps. No perdent de vista la importància de la mar, l'aglutinant sempre present en aquell context, els pinars seran ara una font de combustible i de matèria primera per a molts estris i eines. La vegetació associada d'arbusts i d'herbacis l'espai d'alimentació per a la ramaderia. Els terrenys plans més a prop de la mar, llocs alternatius de pastura. Terra endins, els torrents haurien aportat aigua dolça, a les ribes i altres llocs més plans s'haurien treballat terres sobre les quals assajar una agricultura rudimentària que hauria d'esperar veure millors temps amb l'arribada dels púnics. La ramaderia es complementaria amb la recol·lecció de mol·luscos i la pesca de proximitat.

Són els primers canvis rellevants a l'ecosistema de l'illa: el manteniment del ramat podria haver temptat la pràctica sense control d'incendis dels quals n'haurien sortir més espais de pastura, la caça intensiva d'aus podria haver provocat l'extinció d'algunes espècies. Un eventual augment de les guardes d'ovelles i cabres podria haver generat una certa competència per l'espai i, ensembles, la necessitat de protegir-se amb muralles i altres elements defensius de l'amenaça d'altres grups locals competidors (puig Redó). L'agrupament de cases i d'altres instal·lacions com magatzems i corrals darrera d'alguna cinta de pedra i en llocs preferentment alts haurien significat un bon avantatge defensiu. És clar, tots els llocs alts afavoreixen veure qui s'aproxima tant des de terra com de la mar. Els paisatges d'aquests indrets mereixen l'esforç de pujar-hi, tant per als afeccionats a la fotografia com als que gaudeixen del contacte amb espais relativament poc alterats.

Les cultures antigues. Fenicis, púnics i romans

Vers el 1600 aC es perd el rastre als pobladors prehistòrics, sembla que les condicions empitjoraren a prou que alguns experts

especulen amb un eventual despoblament d'Eivissa i Formentera fins l'arribada dels primers grups fenicis.

Tanmateix sembla que, de d'haver romàs, la població en aquest llarg període (1600-700 aC) s'hauria refugiat a coves i llocs arrecerats sense transitar el camí envers la cultura talaiòtica que es manifesta vigorosa tant a Mallorca com a Menorca.

La situació canvia entre els segles VIII i VII aC amb l'arribada de grups fenicis a Eivissa. Un component tècnic i cultural ho justificaria raonablement en aquest moment històric: els avenços en la navegació a vela. A principis del primer mil·lenni abans de Crist es perfecciona entre els fenicis de Tir un tipus de vaixell anomenat *hippoi*, d'uns 8 a 12 metres d'eslora. Era particularment maniobrable i la seva navegació resultava ser una mica més segura gràcies a la incorporació d'un element a proa anomenat *tallamar*. De propulsió mixta (vela quadra i rem) podria maniobrar a ports naturals de dimensions reduïdes, així com fer travessies de diversos dies. Quan convenia podien també seguir rutes de cabotatge a vista de la costa.

La major part dels naufragis pròxims a les costes d'Eivissa en aquest període es corresponen amb models semblants d'aquest vaixell. Portaven la càrrega a una bodega oberta, ben estibada d'àmfores, mercaderies especialitzades de petit volum i minerals per a la seva transformació a l'engròs. Són el vehicle essencial que feia possible assentaments com Sa Caleta.

En el mateix període la marina mercant fenícia millorà el model de vaixell de gran tonatge (fins 500 tones) anomenat *gaulos*, al qual també s'incorporà el tallamar i unes cintes de reforç que asseguraven el buc, fent una mica més tolerable la navegació amb males condicions de la mar (en models anteriors l'estructura tendia a esqueixar-se en situació de forta tempesta). El *gaulos* no portava rem, era de bodega tancada i no servia per a les rutes de cabotatge. Requeria de ports naturals o habilitats de dimensions suficients com el de la badia d'Eivissa.

Considerant les característiques de la navegació de travessia al segle VII aC, ben aviat arribam a una conclusió: moltes coses poden sortir malament. Navegar amb la vista sobre la costa permet tenir punts de referència constants per a corregir el rumb quan cal. Altrament, navegar per la mar oberta implica endinsar-se en un desert que a l'illa d'Eivissa comença a 70 km de la costa enllà direcció a llevant i d'uns 135 km

en direcció a tramuntana partint de Mallorca. És una immensa extensió de no res entre les Illes Balears i el golf de Lleó, el nord d'Àfrica i les Illes de la Mediterrània Central.

El desert planteja grans riscos i molts perills. Ha d'haver-hi una bona motivació per aventurar-s'hi. Probablement la trobaríem en els guanyos comercials. Triant el període de l'any adient, la navegació a vela per la Mediterrània Occidental i Central és viable si es coneixen els circuits dels vents. Les Illes Balears estan al bell mig del circuit *hespèric* que les connecta amb Còrsega i Sardenya, el Golf de Lleó i el Nord d'Àfrica. Per a navegar més enllà, cap a la Península Itàlica i Sicília, es feien servir els circuits de vents *ausoni* (Sardenya) i *tirrenic* (Itàlia i Sicília). Aquest seran els indrets on els navegants púnics d'Eivissa faran el gruix del seu comerç al segle V aC.

Es creu que la cova des Culleram, per la seva posició, hauria jugat en aquest període el paper de darrer punt abans d'aventurar-se a la navegació d'altura cap a tramuntana (golf de Lleó) i cap a Llevant (Sardenya).

La contrapartida al costat de ponent d'Eivissa podria ser la Cova des Vi. Propera al cap Nonó, en aquest cas no està gens clara la seva funció, ni tampoc pot veure's un vincle evident amb cap cala o espai per al resguard de les naus.

Entre els segles X i VI aC les ciutats fenícies de la costa del Líban tenien sota el seu control una bona part del comerç, mar endins, transitant les rutes de navegació a tota la Mediterrània, l'escenari on s'acompanyà una certa rivalitat amb les ciutats gregues de Focea. Simplificant molt, els fenicis navegaven preferentment per la vessant sud mentre que els grecs ho feien per la vessant nord. Eivissa juga en aquest període el paper de port d'escala en els trajectes de l'Estret de Gibraltar al Golf de Lleó.

Aquest comerç de llarga distància serà possible per mor de la nova capacitat de navegar en mar oberta i de nit amb vaixells tipus gaulos, així com per la invenció d'un mètode simplificat d'escriptura basat en l'alfabet. La versió més influent l'aportaran els fenicis al segle IX aC.

L'alfabet simplifica l'aprenentatge de l'escriptura en relació a les opcions anteriors. On preval la funcionalitat, com al comerç, es podien fer servir suports raonablement perdurables (argila) i barats. La nova escriptura facilita una forma fiable per a documentar els negocis sense haver de recórrer a persones particularment formades. En aspectes importants servirà per fer una redistribució efectiva del poder i la capacitat

d'iniciativa entre els individus.

Quan es busca un punt cronològic de referència per a constatar el trànsit entre les cultures fenícia i púnica, sovint es fa al·lusió a la desfeta de la ciutat de Tir (573 aC). Encara continua actiu el comerç de metalls fins llavors controlat per les ciutats orientals de la Mediterrània, però amb la nova situació la metròpoli passarà a ser Cartago. Això implica que Eivissa esdevé ara un node més central a la xarxa de rutes comercials de la Mediterrània Central i Occidental. El control d'aquestes rutes implica una rivalitat més enconada pel control del territori, generant-se punts de conflicte que tindran la seva manifestació més important a Sicília. La reorganització del comerç i els interessos per eliminar la competència al territori acabaran en una guerra de llarga durada (les guerres sicilianes) entre els segles V i IV aC. L'episodi següent fins al desenllaç final seran les guerres púniques (s. III a I aC).

Els conflictes bèl·lics requereixen molts recursos i inevitablement fomenten un creixement de la demanda de tot allò necessari a la contesa. En el moment en què s'origina, i durant els segles que trigarà a resoldre's l'afer pel control de la Mediterrània, el paper d'Eivissa anirà prenent relleu: d'un simple port d'escala abans de les guerres passarà a ser un enclavament actiu en el proveïment de materials i, en moments puntuals, probablement també hauria aportat naus i contingents.

En aquest període sorgirà un nou element que portarà canvis significatius a tots els nivells socials: l'adopció generalitzada de la moneda. Si l'alfabet que acabà utilitzant-se en aquest costat del món (amb les diferents variants locals segons la llengua) és d'origen fenici, la moneda sembla ser d'origen grec. L'encunyació de peces de metall d'aspecte semblant a les actuals s'originà a finals del segle VII aC i acabà consolidant-se a gran part de la Mediterrània als segles VI i V aC.

La moneda podria interpretar-se com l'expressió d'una nova mentalitat que afavoreix la mesura fiable dels intercanvis i vol promoure una certa equitat social amb transaccions justes. En el seu procés d'avenç servirà com instrument del comerç però també, i segurament en això rau una bona part del seu èxit, per al cobrament d'impostos, el pagament dels treballadors contractats per les ciutats i tanmateix per a la remuneració dels mercenaris en un context en crescendo dels conflictes bèl·lics.

Les restes de ceràmica i la moneda seran els

elements documentals amb més protagonisme d'aquest període. Pel que fa a Eivissa, el Museu Arqueològic (ara tancat per reformes) i el Museu de la Necròpoli del Puig des Molins en són les institucions de la memòria més rellevants. A més de ser un lloc d'enterrament molt significatiu, la necròpoli permet rastrejar aspectes tan importants com els canvis culturals, les creences religioses i la demografia de la ciutat.

Museu del Puig des Molins. Font: <https://turisme.eivissa.es>

Ibosim (Eivissa) es fundà pels fenicis a la primera meitat del segle VII aC. Sembla que fou un port que a impuls del creixement del comerç a la Mediterrània occidental esdevingué una ciutat. Seguint un procés repetit a tot arreu, els primers assentaments solien formar-se d'estructures provisionals, les quals amb prou feines deixen rastres evidents un cop la factoria inicial es converteix en colònia.

L'ocupació definitiva de la badia d'Eivissa sembla confirmar-se al segle VI aC. Un segle després està documentada una estructuració complexa de l'espai urbà: port; necròpoli; barri industrial de terrisseria i altres activitats comercials i artesanals a l'entorn d'una rada que era sensiblement més àmplia que l'actual.

Al segle IV aC es calcula que l'illa hauria comptat amb uns 5.000 habitants i una xarxa d'exportació i importació que la situava entre les ciutats prominents del món púnic. Posició en la qual es mantindrà almenys fins al segle I aC.

Un interessant testimoni plurisecular d'aquest urbanisme, i de les diverses funcions que un mateix espai pot acomplir en períodes successius, es mostra al Centre d'Interpretació de Sa Capelleta a tir de bassetja del Puig des Molins.

Centre d'Interpretació de Sa Capelleta. Font: <http://www.conselldeivissa.es>

L'empenta del creixement demogràfic de la ciutat al segle IV aC, a més de la reeixida del comerç marítim, podria estar parcialment vinculada amb l'emigració de contingents originaris del Nord d'Àfrica, propers a la zona d'influència de Cartago. Pot ser els nouvinguts serviren a la consolidació de l'espai a tocar de la ciutat, la *chora*, amb un perfil semblant (tot i que amb dimensions sensiblement menors) al de l'àrea del Cap de Bon a l'extrem occidental del golf del Líbia.

La *chora* de Cartago és coneguda per les diferents referències que en fan autors de procedència grega i romana. Sobretot d'aquests darrers, durant el període de les guerres púniques. Les descripcions solen vincular-se a un dels primers agrònoms coneguts: Magó. L'obra d'aquest autor, esmentada com *la primera enciclopèdia d'agronomia*, eren 28 toms, dels quals se'n feren resums, adaptacions i versions de tota mena durant almenys tres segles.

Escrita probablement en un moment incert del segle IV aC, coincideix en el temps amb la intensificació de l'explotació de l'espai agrari a molts indrets de l'àrea púnica, Eivissa inclosa. S'han conservat 66 fragments de l'obra original, dels quals 12 fan referència a l'arboricultura fruital i la viticultura i 2 al model d'explotació idoni del camp. Cal pensar que Magó feu una tasca de compilació dels coneixements agraris del seu temps, reflectint així un saber compartit entre propietaris i pagesos. Res no faria pensar que els emigrats nordafricans esmentats abans en fossin aliens.

A Eivissa, Ses Feixes serien l'espai assimilable a la *chora* de Cartago amb les evidents diferències d'escala. A la part interior de la badia d'Eivissa hi hagué una zona irrigada per les aportacions de set torrents que hi desguassen; resultant-ne d'això una part exterior, més propera a la mar, que configurà un espai apte per a les pastures de

la cabana ramadera. Les descripcions de la chora cartaginesa parlen d'una sèrie ininterrompuda de vinyes, horts i tancats d'arbres fruitals que podrien haver configurat un paisatge semblant a la seva homònima d'Eivissa.

Al segle IV aC s'inicia la intensificació de l'ús agrari del territori. En general serien cultius de secà com l'ordi, les llegums (faves, ciurons, lleties i guixes), vinya, olivera, figuera i panís. La cabana ramadera a més dels ovins i caprins també incorporava porcs, gallines i ases. L'extensió de les propietats de cultiu seria d'un màxim de 100 ha, i més habitualment de parcel·les força més petites algunes de les quals haurien incorporat per primera vegada el reguiu en aprofitar-se la proximitat de fonts i pous. La producció d'oli assoleix quantitats significatives des del segle III aC. Sembla que llavors la mà d'obra era lliure i ho continuà essent almenys fins al segle I aC, període en el qual s'inicia la romanització de l'illa.

El control econòmic de la producció agrària segurament el trobaríem consolidant-se a la ciutat d'Eivissa. Es fomentaria l'extensió de cultius en un model d'excedents que serien intercanviats al ritme de la creixent consolidació de la moneda. Des del segle III aC els productes d'origen eivissenc arriben més enllà dels territoris de la Mediterrània Central.

L'aptitud productiva dels sòls d'Eivissa per a determinats cultius hauria generat una successió d'explotacions agràries de les quals en resultaria un paisatge clarament modificat per l'acció humana. Grans extensions de terres en pendent cobertes d'oliveres, escassa quantitat de superfície dedicada als cereals, terrenys secs i plans de molt alta insolació (la majoria) sembrats de vinyes i, finalment, una successió de micro propietats de reguiu (més abundants al nord-est de l'illa) amb una producció de volum reduït per proveir el consum local.

Pel que fa als espais forestals els pinars serien la senya d'identitat del paisatge, tan és així que a ulls dels visitants grecs serviren per a donar nom a les illes (Pitiüses). En aquest període el pi era un actiu considerable gràcies a l'aportació que feia en forma de combustible, tant als processos industrials com als domèstics; una font de pega i reïna, a més d'un recurs transformable en fusta per a usos diversos. El ramat tindria espais tabulats a les granges de secà.

Sembla que el disseny de l'habitatge rural al món púnic seguiria una forma en *L* amb un pati associat des del qual s'organitzarien les diferents

funcions. L'edifici A de Can Sorà a ses **Païsses de Cala d'Hort** n'és un exemple, al qual s'incorporaren canvis molt rellevants en els segles de domini romà. Roma intensificà més clarament l'especialització de l'agricultura d'una bona part de l'illa en la producció de vi, fins al punt de manifestar-ho la coneguda referència de Plini el Vell a la *Història Natural: en les hispànies, els vins de Laietània són famosos per la seva abundància, els de la Tarraconense i de la Lauronense per la seva qualitat i els de les Balears –probablement referint-se a Eivissa– es comparen als primers d'Itàlia* (Marimon, 2009).

Roma incidí fortament en el paisatge mediterrani amb el procediment de la centuració. Entre d'altres coses servia per a dividir els espais de cultiu en zones segons uns patrons regulars, resultat del múltiple de l'*actus* (35,5 m), amb una orientació determinada conjuntament per la sacralització de l'espai (*augurs*) i la feina més tècnica dels agrimensors.

Als territoris no colonials (com Eivissa) aquests processos no estarien vinculats amb un repartiment de la propietat que s'assignava a veterans de guerra i colons, més aviat podrien haver servit a l'organització de la producció i al sempre present interès pel cobrament d'impostos.

Als espais afectats es dibuixava un paisatge de cultius de trilogia mediterrània que en el cas d'Eivissa esdevingué especialitzada en vinya, una regulació determinada de l'entorn que inclouria una xarxa eficient de camins, sense ignorar els principals elements geogràfics (pendents, cursos d'aigua, espais de costa).

Antiguitat tardana i període musulmà

El període de dominació vàndala i d'influència bizantina (429-715), comparat amb l'organització púnica i romana, ens suggereix un extens lapse caracteritzat per la crisi econòmica i demogràfica. A l'etapa bizantina (535-715) es mantingué un flux de comerç amb el nord d'Àfrica, tot i que les restes arqueològiques apunten a una reducció dràstica de la població a la ciutat i un consegüent augment del pes de la població rural, procés també present a una gran part de la Mediterrània occidental. Els escassos testimonis materials d'aquest moment es podran veure amb la reobertura del museu arqueològic a Dalt Vila.

Les lluites entre Bizanci i l'emergent poder

musulmà s'inicien al segle VII i acabaran per afectar la Mediterrània meridional en pocs anys. L'actual ciutat de Tunis es fundà l'any 701 com a base dels omeies a l'àrea occidental de la Mediterrània. Una bona part de l'actual Magrib estava en mans musulmanes vers l'any 715.

Els primers enterraments musulmans trobats a Eivissa són d'aquest moment, just en el traspàs dels segles VII i VIII. La conquesta del regne visigot d'Hispania (711-715) fou seguida per una emigració incontrolada d'amazics (Magrib central) en vaixells que, segons la proposta dels experts, recorden en alguns aspectes els *dhow*s afroasiàtics: vela llatina, dimensions reduïdes i escassa tripulació.

La presència de grups àrabs a al-Àndalus (diferenciats dels berbers de procedència nord-africana) sembla haver-se intensificat en la dècada dels 740 entre d'altres coses per sufocar la revolta dels grups magribins. El resultat fou que aquests darrers foren bandejats cap a les zones menys controlades de l'est peninsular (la regió del Xarq al-Àndalus) on s'assentaren definitivament.

Un grup social d'aquestes comunitats de l'est andalusí eren el *bahriyyun*, navegants que tant es dedicaven al comerç, al transport de persones com al cors i a la guerra. Se'ls pot atribuir un paper decisiu en l'emigració de berbers del nord d'Àfrica i dels immigrants del llevant peninsular cap a les Illes Balears durant tot el segle IX.

Probablement els *bahriyyun* també intervingueren en l'expedició naval de càstig contra Mallorca i Menorca als anys 848-849, segurament com a resposta a la sobtada aparició a la zona dels normands (844) i també per donar suport a les incursions primerenques dels musulmans contra la zona balear-tirrenica entre els anys 798 i 813.

En general la incorporació de territoris hispànics a l'àmbit musulmà no es va fer amb pràctiques continuades de substitució de la població. Es seguiren dues estratègies diferents d'assimilació força més pacífiques: l'aliança per matrimoni i la conversió religiosa de grups sencers de cristians, els quals reconeixien el patronatge d'un llinatge o clan musulmà, instaurant així una relació de clientela.

Les avantatges per als conversos eren una forta reducció en el pagament d'impostos a canvi d'assumir els comportaments socials musulmans: el matrimoni mixt, l'establiment de relacions de parentiu i el reconeixement d'un epònim.

L'assimilació a les Illes Balears fou a prou eficaç

que amb l'arribada dels cristians durant la conquesta no es detectà cap grup de mossàrabs, ni tampoc es conservà (almenys a Eivissa) el cap religiós (bisbe) que sabem existia a l'antiguitat tardana. El despoblament urbà iniciat al segle V sembla no haver-se redreçat fins al període dels primers regnes de taifes. Així, el llegat musulmà dels segle X té un marcat caràcter rural.

Els clans berbers arribats del llevant hispànic i del nord d'Àfrica seguiren les pautes d'organització social abans esmentades. El parentiu permetia segmentar part dels clans i procedir a nous assentaments de forma pactada. La unitat bàsica per assentar-se a un lloc nou era l'alqueria, entesa com l'extensió de terra on es produïen les collites, es procedia quan era possible a construir espais irrigats i s'edificaven els llocs d'habitatge sense interferir els espais de cultiu més rendibles.

A tot això li precedia un pacte amb el qual els pagesos de Yabisa (Eivissa) impediren tenaçment l'aparició de la renda senyorial, una característica compartida amb els seus homòlegs del Xarq al-Àndalus. Era un territori de pagesos sense senyors.

Aquests pobladors berbers s'identifiquen a Eivissa amb l'arrel *Beni* resultat de la qual es conserven una gran quantitat de topònims lligats a un paisatge que s'anà modelant com a resultat d'una determinada forma d'organització del cultiu.

Construïren terrasses agrícoles delimitades per parets de feixa i a més incorporaren dispositius hidràulics – canalitzacions, qanats, safareigs, sènies i molins d'aigua – per tal d'aconseguir l'aclimatació d'espècies i varietats vegetals procedents de climes monsònics amb les tècniques de conreu adients, fent així possible la irrigació fora de l'estació de les pluges (la tardor a Eivissa), capgirant l'antic calendari agrícola mediterrani d'origen romà, el qual es superà amb una nova rotació de cultius de quatre anyades enlloc de dues. Per primer cop apareixeran nínxols d'agricultura intensiva associats a un broll, una font o un pou, els límits dels quals sempre restaven determinats pel recorregut de la canal.

Aquests grups clànics són els responsables dels espais irrigats d'Eivissa (Buscastell, Xarraca, Benirràs ...) i també del drenatge parcial del Pla de Vila: Ses Feixes. A parer dels experts, els nombrosos horts que conformaven el *Hawz* proper a Madina Yabisa es construïren per dessecació de la superfície amb la intervenció de

cinc clans pagesos, un grup format pels habitants de la ciutat i un darrer grup cohesionat entorn d'un rafal (possiblement el mateix que es troba representat al jaciment de Sa Capelleta abans esmentat).

Sembla que les feines per a la dessecació començaren abans de l'ocupació de les Illes per l'Emirat de Còrdova (902). Els canals superficials i soterranis (amb l'ús d'un element anomenat *fibla*) són la clau per esbrinar com 166 ha d'espai palustre (no gaire adient per a la salut humana) es convertiren en horts de petites dimensions (la mesura de la superfície agrària a Eivissa és diu *tornai*, equivalent a 550 m²) però extraordinàriament fèrtils.

Quedava una franja de prat a tocar de la mar de 71 ha llavors destinada a la pastura del ramat. El paisatge d'aquells temps s'ha conservat en la representació geogràfica dels mapes i traces de les muralles d'Eivissa fetes per diferents enginyers dels segles XVI i XVIII. Encara avui dia sorprèn la complexitat organitzativa que degué comportar i com divers i plàsticament ric havia de ser.

Segurament la productivitat de Ses Feixes de Vila permeté generar una quantitat interessant d'excedents comerciables, darrera de la qual pot ser s'impulsà la recuperació del teixit urbà de la madina: amb l'esmentat comerç però també amb la progressiva intervenció del poder urbà per la via d'impostos.

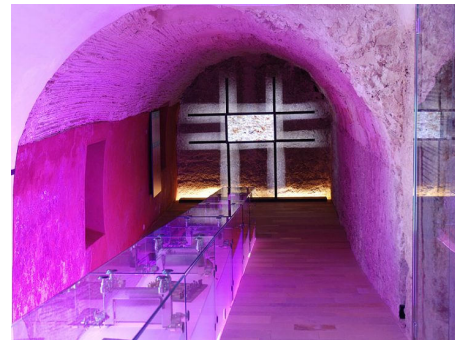
Al segle XI sembla que apareixen a Xarq al-Àndalus les primeres *aljames* (comunitats) regides per un *qaid* (governador) de marcada arrel urbana. L'organització del poder més enllà de l'autoritat dels clans té com a document a aquest període la circulació de la moneda, força present des de finals del segle X a l'entorn d'Eivissa, sobretot si es compara amb les restes conegudes dels segles VIII i IX.

La navegació també es recupera de la mà de la construcció naval. La ciutat reviscola, deixa de ser poc més d'una agrupació de cases, seguint el compàs que marca el port amb la reaparició d'un creixent bosc d'arbres de veles blanques. S'ha calculat que la ciutat en el seu apogeu hauria pogut encabir una població propera als 7000 habitants, incloent els rafals i el barri portuari.

Emmurallada, Madina Yabisa s'hauria estructurat en un recinte entorn a tres tanques de protecció sobre el puig, tot al costat de ponent (no incloïa llavors la part actual de llevant coneguda com la Vila nova). Mesquita, mercat (com ho palesa l'existència d'un oficial específic

anomenat *mostassaf*), almudaina i alcàsser a la part alta. Una zona probablement de comerciants i propietaris pagesos a la part central, i un espai per als artesans a la part baixa quasi a tocar dels horts extramurs d'un rafal.

El recull de la intervenció pisanocatalana de 1114 conegut com a *Liber Maiolichinus* (escrit en vers) conté una descripció grosso modo de la ciutat, en la qual destaca aquesta presència de muralles organitzades en diferents recintes. La visita a la ciutat musulmana la podreu fer, completant aquest petit tast, al Centre d'Interpretació de Madina Yabisa. Des de la seva ubicació veureu l'espai que haurien ocupat Ses Feixes al període andalusí.

Centre d'Interpretació de Madina Yabisa. Font: <https://turisme.eivissa.es>

La conquesta i la baixa Edat Mitjana

L'empresa d'ocupació de les Illes Balears (1114-1115), coordinada per l'arquebisbe de Pisa, arrellegà a contingents de tota la meitat nord de la península itàlica a més de la participació del comtes de Barcelona, de Montpeller i d'Empúries i del vescomte de Narbona. Més que una ocupació efectiva del territori insular, allò que els pisans pretenien era afeblir la capacitat corsària dels musulmans de les Illes sota el control de l'emir Mubasir, llavors independent de qualsevol poder califal a al-Àndalus.

Les naus corsàries eren un entrebanc considerable al comerç de les dues parts implicades en el control del golf de Lleó: Gènova i Pisa. Les *repúbliques marítimes* pretenien un accés franc als ports d'Arles i de Saint Gilles des dels quals entrar en contacte indirecte amb el comerç de les fires de Xampanya i de retruc amb els ports catalans. Abans d'intervenir a les Illes els pisans s'asseguraren el privilegi d'intercanvi franc de drets amb els dos ports (1113), un acord

ratificat més d'un segle després per Jaume I (1233).

Un cop minvada la capacitat corsària dels musulmans la incorporació de les Illes no era un assumpte d'urgència, més encara quan les forces cristianes s'empraren en lluites internes amb canvis d'aliances constants entre uns i altres bàndols. Les tres guerres entre Gènova i Pisa desplegades durant el segle XII involucraren a tots els poders militars amb interessos al sud de França. Això podria explicar en part per què Toledo (a la mateixa latitud de les Illes Balears) fou conquerida l'any 1085 i les Illes hagueren d'esperar fins al període 1229-1235.

La situació canvia quan l'empenta de Castella s'intensifica contra el poder almohade (també en conflicte obert amb els almoràvits), i més específicament amb la derrota del rei d'Aragó, Pere II, a la batalla de Muret (1213), definidora del control dels francs a bona part del golf de Lleó. Per a Castella s'obria la possibilitat no gaire llunyana de conquerir Sevilla (efectiva l'any 1248) i des d'aquí obrir les rutes comercials cap a l'Atlàntic.

Perduda la perspectiva d'expansió a Occitània després de Muret, la corona d'Aragó es centrà en els altres dos eixos possibles: el sud, cap a València; i l'est, on la primera escala seria una *terra e Regne dins en la mar*, formada per les illes de *Maylorques, Menorques e Iuiça*.

Les terres dins la mar, gaire més que un territori de frontera durant les dominacions almoràvit i almohade, es convertiren per als vaixells Genovesos i Pisans, un cop assegurades les rutes de l'estret de Gibraltar, en una plataforma privilegiada al bell mig de la navegació cap els mercats de Flandes i Anglaterra.

Encara en posició de frontera, però ara de la banda cristiana, el comerç propi de les Illes Balears resultà estimulat amb els privilegis papals de 1241 i 1247, extensibles tant als ports castellans com als del nord d'Àfrica, amb l'única restricció de no portar-hi cap mercaderia (o animal) que els musulmans poguessin fer servir per a la guerra contra els cristians.

El *Regne de Mallorques* novament creat requerí d'incentius (privilegis reials) per a motivar la immigració de pobladors i també d'un període relativament estable (1235-1285) pel que fa a les confrontacions que afectaven el desenvolupament de la navegació. La marina comercial s'eixamplà amb dos tipus essencials de vaixells: naus i galeres. Protagonitzaren una expansió del comerç a la Mediterrània fins mitjans segle XIV. Un

testimoni llunyà, però encara viu, és el llaüt. Vaixell auxiliar i de comerç de cabotatge fou utilitzat tant per al transport de mercaderies i persones com en la pesca a la plataforma continental. Alguns exemplars veterans (en fusta) encara formen part del paisatge costaner d'Eivissa. També ho són les cases varador distribuïdes a tot arreu en les cales d'Eivissa i Formentera. Unes cales emprades en almenys deu punts com espais d'ancoratge per al comerç a la menuda des dels temps musulmans.

Laüts a Portmany any 1960. Font: IEE. Fons Schwarz. N_25_sc_35_ng

La navegació (molt per davant del comerç de mercaderies de producció pròpia) era una activitat estesa a tot arreu a Eivissa. En aquest comerç d'abast mediterrani l'única producció insular que es cita permanentment a l'Edat Mitjana i a l'Edat Moderna és la sal. Pel que fa a Mallorca i Menorca l'equivalent serien les llanes. El gruix del legendari comerç medieval a les Illes Balears ho suportava la gestió dels nòlits de mercaderies produïdes a altres llocs.

El comerç no sempre era una activitat sancionada per la legalitat. El contraban era també una mena d'intercanvi en el qual les Illes Balears tingueren el seu paper. Les rutes cap a l'Orient, al port d'Alexandria, es composaren essencialment de mercaderies no permeses a l'anada; i d'alum (necessari per als tints) i altres productes de luxe a la tornada.

El corsarisme també hi era present. Els vaixells més utilitzats en aquesta activitat eren el lleny i la barca, precedents llunyans del xabec, conegut als segles XVIII i XIX per la seva implicació en els actes corsaris.

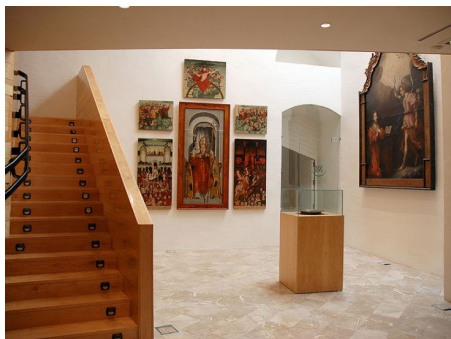
La conquesta de les Illes Balears deixà de ser l'empresa pisana (lleugerament tenyida d'esperit de croada) del segle XII mudant-se, al segle XIII, en una operació d'ocupació efectiva del territori que s'inspirà en dues motivacions bàsiques: l'expansió territorial i la cristianització.

A Eivissa i Formentera l'encàrrec d'ocupar el

territori l'assumí Guillem de Montgrí, arquebisbe de Tarragona. La corona legitimava els drets de conquesta amb un repartiment pactat entre el rei, Nunó Sanç, Pere de Portugal i el mateix arquebisbe. Era un fet d'armes al qual seguiria una distribució del botí en quatre parts, dibuixades al territori en forma de quartons segons el volum de participació en mitjans i tropes. La ciutat, cas a part, també es dividiria segons el mateix patró pel que fa al reconeixement dels drets senyorials.

L'organització geogràfica musulmana es diluïa en un nou model pel qual prevalia el fet de la compensació per conquesta. Vila (la ciutat d'Eivissa) resultava ser poc més que un espai urbà en sentit estricte. La seva funció seria reunir el gruix dels poders, defensar l'illa i actuar com un port. També mostraria la preeminència del senyoriu eclesiàstic amb l'únic temple (llavors parròquia) existent: Santa Maria d'Eivissa.

Culturalment el temple simbolitzava l'empenta del gòtic medieval, visible encara avui a la capçalera i a la sagristia, qualificada posteriorment per un visitador de l'església metropolitana de Tarragona com la "millor peça de la terra" (referint-se als temples de tota l'illa). Avui dia conté el museu diocesà.

Museu diocesà. Font: <https://turisme.eivissa.es>

El gòtic portava un canvi radical en la manera d'entendre el món. Una societat d'estaments (matisada pels privilegis reials) en la qual l'ordre es configura a partir de la renda senyorial. El delme del senyor tendirà a afavorir les activitats que encaixin millor en el control de la producció. Els molins dels espais irrigats ocuparan una posició prioritària, substituint l'ús preferent de l'aigua per a regar. El resultat serà una simplificació severa del paisatge. Portarà a la substitució dels cultius fins llavors seleccionats per a l'intercanvi al mercat, per uns altres que encaixaven millor amb el cobrament dels drets, això sovint ignorant les característiques naturals dels sòls.

La reestructuració gòtica i la incidència de l'edat d'or dels bacteris (1350-1450), manifestada en episodis epidèmics a tota Europa, resultarà en una pèrdua de població i en la consegüent retracció socioeconòmica: durant segles caldrà resistir.

La cristianització de l'illa es farà amb un model de temple força diferent al de l'actual catedral. Seran edificis de caràcter auster, sense la intervenció de cap arquitecte i fent servir preferentment materials de l'entorn amb un component defensiu que es repetirà a cadascun dels quartons.

Sant Antoni a Portmany vers 1305 amb una torre rectangular; Sant Miquel a Balansat i Sant Jordi a Ses Salines amb merlets i altres dispositius defensius construïts en dates incertes del segle XIV i a Santa Eulària, al quartó del Rei, vers 1302 al temple medieval que s'ensorrà en un moment indeterminat i del qual no en tenim una descripció fiable. L'actual església data de 1568.

El darrer temple construït a l'Edat Mitjana fou el convent de la Mare de Déu de Jesús entre 1456 i 1466, aixecat com casal dels franciscans, guarda un extraordinari retaule del gòtic internacional, obra de Roderic i Francesc d'Osona al 1503.

L'Edat Moderna. La defensa de l'illa

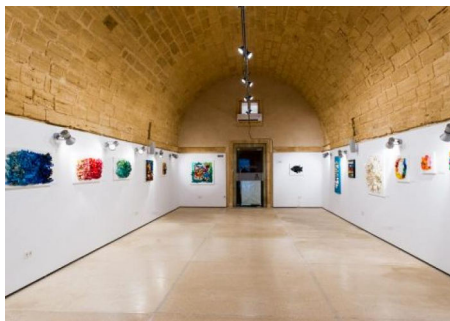
Als problemes sanitaris endèmics de la fi de l'Edat Mitjana s'afegiran les aspiracions dels poders hispànics pel control de la Mediterrània, amb el contrapunt de l'emergent imperi turc i els seus aliats. La conquesta de Constantinoble (1453) suposarà la desaparició de Bizanci i la fi d'un pol essencial d'atracció del comerç. Tot plegat implicarà la instauració d'una llarga etapa d'inseguretat especialment sentida a les regions costaneres i als espais insulars, Eivissa inclosa.

Llavors els eixos comercials es traslladaran paulatinament cap el Nord d'Europa i l'Atlàntic amb el descobriment d'Amèrica. La llarga polèmica sobre l'origen del descobridor del continent té la seva representació a Dalt Vila a la Casa Colom. Pel que fa al comerç durant l'Edat Moderna, l'oceà s'anirà imposant a la mar ancestral amb l'ajuda d'innovacions tècniques decisives per a la navegació transoceànica.

Casa Colom a Dalt Vila. Font: <https://turisme.eivissa.es>

Resultat de l'anomenada *inseguretat vital*, provocada per l'amenaça turca, la vila d'Eivissa es fortificarà per la intervenció directa del rei Felip II, essent una peça clau per a la defensa de les costes valencianes, l'espai veritablement present al cap del monarca. Les muralles renaixentistes seran l'obra militar més important de la història de l'illa. Reconegudes com a Patrimoni de la Humanitat per la UNESCO es poden visitar, a més del recorregut perimetral, a indrets concrets com el Baluard de Sant Jaume, a les activitats desenvolupades al Baluard de Sant Pere, així com a la Sala d'Armes on es troba el Museu d'Art Contemporani i al polvorí, edifici creat vers l'any 1764 després de l'esclat de l'antiga torre de la pólvora l'any 1730.

Sala d'exposicions del Polvorí. Font: la ventana del arte

Les muralles es pensaren com a resposta d'un possible atac i invasió de l'illa per un exèrcit transportat en una armada (els turcs eren els més temuts al segle XVI) que mai no es produí. Foren una prevenció davant una amenaça, però no serviren de gaire cosa front l'alternativa dels oponents: el corsarisme.

Els turcs arribaren a Eivissa al segle XVI però no feren servir cap armada per a conquerir-la. Futejaren l'illa amb embarcacions com les galiotes i les fragates. Es tractava de capturar vaixells (la nau mateixa, les mercaderies i les persones) a la mar i de fer ràpides incursions de

càstig i espoli (*ràtzies*) al territori.

Els corsaris simplement ignoraren la Reial Força d'Eivissa (les muralles), utilitzaren Formentera i particularment l'illa de s'Espalmador com un punt estratègic on agrupar-se, espalmar i, si calia, aprovisionar els vaixells i fer-ne algunes altres reparacions. Segurament també per a planificar els següents atacs.

Al segle XVII al cors turc es sumà l'algerià, inaugurant després de la batalla de Lepanto (1571) i la presa de Tunis (1574) el període de major violència vinculat al corsarisme. Amb la incorporació per part d'algerians i turcs de naus rodones (canvi atribuït a l'holandès Simon Danser) si que apareix la formació esporàdica d'alguns estols corsaris que, a més d'actuar durant tot l'any (no només als mesos de bon temps), plantegen bloquejos comercials a les illes Balears (almenys en dues ocasions a Eivissa) impeding els intercanvis i la pesca.

Conscients de les tàctiques corsàries, les autoritats de l'illa demanaren al rei la construcció d'una fortalesa a s'Espalmador. La petició s'acontentà amb una torre que fou diverses vegades destruïda pels corsaris. El cors armat no fou mai considerat una amenaça a la seguretat del territori que es volia protegir. Altrament, es pensava en el corsarisme com una activitat que calia regular amb una *Real Cédula* (1553) i una *Ordenanza General* (1621) emeses per les corts dels Àustries.

D'aquests moments és també la generalització de les armes entre els pagesos, els quals havien de fer les funcions de soldats per la manca de milícies professionals o bé perquè les existents estaven assignades al lloc on realment no calia. De la mà de l'armament dels pagesos sorgí el bandolerisme i la violència interna, situació a sumar a la violència externa dels corsaris.

Les rondalles d'Eivissa contenen la por al captiveri i el daltabaix econòmic del pagament dels rescats. Qualsevol captiu no rescatat tenia altes probabilitats de convertir-se en esclau dels turcs i algerians.

Cap a 1650 la situació a Eivissa era realment difícil. Una opció podria ser reaccionar amb els mateixos mitjans. I així ho feren al darrer terç del segle XVII, quan comencen a armar-se vaixells eivissencs en cors per fer el mateix que els seus homòlegs algerians: obtenir compensacions exteriors a una situació interna insostenible.

El progrés del cors eivissenc es consolidà al segle XVIII, període pel qual s'ha calculat l'operativitat entre quatre i cinc vaixells

permanents en cors, els quals haurien ocupat directament a un 10% de la força de treball masculina i indirectament un percentatge molt superior per l'impuls de la construcció naval a les drassanes de la ciutat. Entre 1750 i 1850 es llançaren majoritàriament xabecs, un model d'embarcació que es podria considerar com el compendi de l'adaptació eficient a la navegació a vela en una mar de les característiques de la Mediterrània.

La geografia del corsarisme eivissenc, fins l'ocupació francesa d'Alger (1830), abastava a l'oest l'altura de Cadis i a l'est la del canal de Sicília. El monument als corsaris, iniciativa entre d'altres del canonge arxiver Isidor Macabich, vol ser un homenatge a aquesta resposta de la gent de mar eivissenca.

A banda de les muralles a la vila d'Eivissa, la resta de l'aparell defensiu de l'illa segueix un patró que en termes moderns qualificaríem d'estratègic. Les torres de defensa, equipades amb artilleria i una mínima dotació de personal, s'aixecaren per a resguardar el carregador més proper a Ses Salines (torre des Carregador), per a la defensa de l'almadrava estesa per a la captura de tonyines en el trànsit de migració (torre de ses Portes) i al costat de l'església de Santa Eulària per a la protecció del molins d'aigua.

Al segle XVI les captures de tonyina a indrets com l'estret de Gibraltar retien grans beneficis, per la qual cosa es plantejà l'estesa d'aquest artefacte de pesca a molts altres indrets de la Mediterrània central i occidental. La primera almadrava moderna a Eivissa es plantà amb algun èxit a la zona des Freus a mitjans segle XVI, com ho manifesta un topònim per a designar una cala: Xanga. Aquesta primera etapa s'acabà probablement entre 1586 i 1600 quan estan documentats esdeveniments violents a s'Espalmador protagonitzats per corsaris algerians i turcs, resultat dels quals podrien haver mort els únics operaris especialitzats en aquest enginy.

Al segle XVIII hi hagué dos intents més per refer-la, el primer dels quals es podria sincronitzar aproximadament amb la construcció de l'actual torre de s'Espalmador (1750). L'operativa hauria acabat abans de 1785. El segon intent, el més durador, hauria fet captures fins a mitjans segle XIX. A Formentera les almadraves haurien perdurat fins al primer terç del segle XX.

Els escrits conservats sobre les almadraves des del segle XVI a Eivissa apunten a l'avantatge que suposava la seva instal·lació a s'Espalmador per la

proximitat a Ses Salines i l'eventual aprofitament de restes de sal per a la salaó de la tonyina als magatzems de l'esmentada cala Xanga.

La recollida de sal es coneix per referències des de l'etapa fenícia, tot i que la seva producció segurament s'hauria iniciat algunes generacions després, amb els primers condicionaments dels estanys. Al segle XVI i XVII Eivissa era coneguda com *lo salè del món* en referència a la sal marina, força diferent a la sal comuna. Ses Salines a Eivissa eren, a més d'una instal·lació industrial on circulà temps enrere l'únic ferrocarril de càrrega de l'illa, també el lloc més adient per a complementar el treball pagès amb jornals (punt per on començà el moviment sindical a l'illa). Avui dia són una unitat mediambiental i paisatgística de primer ordre amb una operativitat ecològica extraordinària que s'ha mantingut ininterrompuda durant mil·lennis.

Al centre de recepció i interpretació del **Parc Natural de Ses Salines** us ampliaran la informació sobre les singularitats d'espècies de flora i fauna, algunes endèmiques de la contrada, també sobre la seva funció com a punt d'escala per a multitud d'aus migratòries, a més de testimoniar tot allò relacionat amb l'ofici especialitzat de saliner. La meravella visual de formes i colors a determinades estacions de l'any no requerirà de cap guiatge especial.

Centre d'interpretació del Parc Natural de Ses Salines. Sant Francesc de s'Estany.

Centre d'interpretació de can Marroig. Formentera.

Font: <http://ca.balearsnatura.com>

Els tributs recaptats pel comerç de la sal serviren durant segles com a fonament de la institució de govern local (la Universitat d'Eivissa) des de la seva fundació al començament del segle XIV fins a la incautació de Ses Salines imposada per dret de conquesta amb els Decrets de Nova Planta (1715). Entre els segles XIII i XVII els vaixells de Barcelona, Gènova i Ragusa (Dubrovnik) carregaren sal i sovint

portaren blat del qual l'illa n'era deficitària.

Els molins d'aigua de Santa Eulària, de probable origen musulmà, servien per als processos industrials de transformació del blat en farina, aprofitant el cabal d'aigua acumulat al final dels 100 km² de conca del riu. Podien moldre en períodes més regulars que els de vent (coneguts a Eivissa des del segle XV), sense haver d'emprar mitjans de producció alternatius com els animals de preu. Cal recordar que és la farina (un cop separada la fracció de blat per a la sembra de l'anyada següent) l'autèntica base alimentària a partir de la qual es faran conversions en diferents productes per al consum humà. Això explica l'existència, a tocar de l'església nova, d'una torre artillada (1563) la qual fou dissenyada per a la defensa dels molins i, més accessòriament, per entrebancar la reposició d'aigua dolça de vaixells corsaris enemics en aprofitar el cabal sobrant del riu. La importància d'aquest curs d'aigua, l'espai de regiu que generà i els molins esmentats es pot fer més visible al Centre d'Interpretació del Riu, situat al casament de Can Planetes.

Centre d'Interpretació del Riu a Santa Eulària.

Font: <http://ibiza.travel>

Mentre el segle XVIII s'inaugurava amb una llarga guerra civil (1701-1715), resultat de la qual es consolidà un canvi dinàstic i unes noves orientacions polítiques a la monarquia espanyola, a Eivissa la situació continuava determinada per la inseguretat vital. Ara la por continuarà de les epidèmies (pesta i còlera) i dels nous *enemics* del nord.

Una de les conseqüències més duradores de la construcció de la Reial Força serà la identificació de l'illa com un espai militar. Des de la perspectiva del poder que l'administra, Eivissa únicament tenia interès com a plaça militar front al perill d'un eventual canvi en el domini del territori. La realitat de l'ocupació anglesa de Menorca (durant setanta-vuit anys del segle XVIII) podria explicar l'inusitat interès de la monarquia espanyola en generar informe rere

informe sobre la situació defensiva d'Eivissa.

Aquests informes els redactaren sempre enginyers. Des del seu punt de vista l'illa era un espai representat en un mapa sobre el qual poden intervenir diferents forces. En el procés de valorar aquestes forces el mapa es torna un *camp* on es fa servir el model de la física: accions, reaccions, intensitat, direcció, materials, resistència, reforços, tots són conceptes per a descriure un espai que s'ha racionalitzat.

Invariablement Eivissa es mira com un *camp* de forma romboïdal que podria ser capturat des d'algun punt accessible. Aquest punts, els ports, cales i badies és per on eventualment arribaran les forces enemigues. Per tant, els punts s'han de protegir militarment, cosa que podria explicar el desplegament a mitjans segle XVIII (1762-63) de sis torres a espais costaners, la majoria artillades i totes amb funcions de vigilància, a les quals afegiríem les altres quatre aixecades prèviament.

El desplegament tracta d'assegurar, des de la mirada concentrada en un mapa, el perímetre de l'illa i així en resulta, si cal, més illa. Perímetre és una altra concepte militar que de ben segur els eivissencs del segle XVIII amb prou feines podien entendre. Però l'hagueren d'assumir.

El darrer informe del segle XVIII de l'enginyer Reynard (1798) identifica els punts del perímetre. El barri de la marina, cas interessantíssim de raval mariner dels segles XVI-XIX, es considera un punt feble i tot tenir un 250% més població que la Reial Força, hauria, diu, d'enderrocar-se. Afortunadament no li feren cas. La perspectiva de l'Eivissa militar s'arrodoneix quan sabem que les milícies urbanes l'any 1787 es composaven de 2.400 homes. Això vol dir que descomptant els militars de professió i els efectius lligats al servei de marina, gairebé tota la població masculina entre 18 i 50 anys estava adscrita a la *defensa* de l'illa.

Perímetre endins, tot i les dificultats, la població creix. Els motius són els mateixos que a la resta d'Europa, però els resultats tindran un signe més positiu. A mitjans segle XVIII els poders polític, militar i en menor mesura religiós, assumeixen el programa d'actuació de la il·lustració, adreçat a potenciar unes condicions que afavoreixin el progrés.

L'instrument que es va fer servir s'anomenava *pla de millores* del qual se n'han destacat alguns aspectes econòmics, tot i que incorporava una preocupació per l'educació bàsica (escola), la formació en algunes branques industrials (hospici) i la millora de les condicions higièniques

(subministrament regular d'aigua potable a la ciutat d'Eivissa).

El període contemporani. Créixer

Al segle XIX la gestió tendirà paulatinament a prioritzar la riquesa material front a la capacitat de defensa militar. Una gran part dels projectes il·lustrats es materialitzaran al segle següent, com el cas de l'escullera del port d'Eivissa. Les instal·lacions militars compartiran l'espai de costa amb fars i senyals lluminosos amb els quals assegurar el creixement material que aporta el comerç.

La diversificació de cultius, juntament amb les rotes per augmentar la superfície llaurada i la lenta adopció de l'agricultura científica, faran possible als segles XVIII i XIX un nou paisatge amb el qual s'estendrà la casa pagesa com l'element definidor de l'Eivissa rural. Les planes de Sant Mateu i de Santa Agnès són exemples de l'especialització de cultius (vinya i ametller respectivament) i d'una major complexitat del paisatge.

Amb la repercussió de les imatges (pictòriques i sobretot fotogràfiques) dels visitants del segle XVIII ençà, l'illa s'adona de la seva singularitat i es descobreix. La tasca científica (etnogràfica) de l'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria crearà allò que al segle XX podríem anomenar *l'indigenisme eivissenc*. L'obra de l'Arxiduc (*Die Balearen*) està en la base de la imatge projectada d'Eivissa a Europa, no tant per la difusió directa del llibre (que com molts altres llibres rellevants gairebé ningú ha llegit), com per l'acceptació immediata de la seva autoritat intel·lectual.

Es mostra el paisatge fortament humanitzat que atraurà a intel·lectuals d'arreu d'Europa: la casa pagesa, el pou i la font, la paret de pedra seca, la sènia, el safareig, els camins de carro i carrerons, tot plegat sorprèn als que provenen d'uns entorns urbanitzats com a conseqüència del desenvolupament industrial.

Els elements del paisatge rural d'Eivissa no tenen les dimensions sense mesura de moltes obres d'enginyeria civil contemporània. Altrament, són elements que conserven una proporcionalitat a l'ús que se'n fa, aliè en molts casos dels patrons imposats per la modernitat.

Tot i els reiterats intents dels poders per fomentar l'agrupament de cases, els pobles, en el sentit tradicional del terme aquí són escassos.

Tan és així que les excepcions, Sant Antoni i Santa Eulària han transitat el camí cap a ciutats en un període de temps força curt (la segona meitat del segle XX). A d'altres indrets de l'illa el pagès es resisteix tenaçment a situar el seu habitatge fora de la propietat heretada que l'identifica.

Les cases, les infraestructures, les unitats de producció, els equipaments i encara els edificis religiosos sorgits de la divisió parroquial de l'illa després de la recuperació del bisbat (1782), tots tendeixen a mantenir-se en unes dimensions abastables per una comunitat que s'organitza cohesionadament.

Mostra d'això és comprovar com el paisatge s'ordena (per a produir comunitat) en funció d'uns espais molt petits que tenen nom propi. A l'Eivissa rural totes les cases tenen nom, s'identifiquen com ho fan les persones entre elles. Es sap qui la construí. El nom de la casa també anomena la terra que es treballa i a la fi, de voltes, en resulta un topònim que es sobreposa a l'intent de divisió administrativa de les vèndes i a la imposició frustrada de certs noms de lloc.

Museu Etnogràfic d'Eivissa. Font: <http://www.conselldeivissa.es>

El paper de la casa pagesa i el mode de vida que sobtà als viatgers dels segles XIX i XX es pot reviuire al Museu d'Etnografia d'Eivissa, tant a la mostra permanent com a les activitats que regularment s'hi organitzen. En una línia semblant, l'Espai Cultural Sa Punta des Molí, a més d'un jardí botànic, conté elements rurals reconstruïts entre els quals s'inclou un molí de vent fariner del segle XIX al peu d'una sènia i també un trull. Mitjans de producció agrària presents a un paisatge que, tot i modernitzar-se després d'un gran esforç humà, resultaven d'un altra temps per als intel·lectuals que visitaven Eivissa des de mitjans segle XX.

Espai Cultural sa Punta des Molí. Font:
<http://www.santantoni.net>

Seran aquests viatgers els qui en la línia de l'Arxiduc valoraran la casa pagesa, el pagès i el paisatge que generaren com elements definitoris de la imatge d'Eivissa. Caldria afegir-hi el perfil de Dalt Vila des del port, l'illot des Vedrà i Ses Salines.

Arxiu municipal d'Imatge i So. Font:
<https://www.eivissa.es>

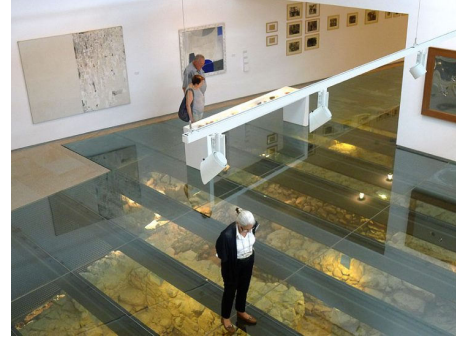
S'utilitzaran com a vehicle de difusió el relat literari, els gravats, la pintura i sobretot la fotografia. Imatges fotogràfiques d'aquell temps es poden veure a l'Arxiu d'Imatge i So. Entre els pintors, la primera fornada comptarà amb Joaquin Sorolla i Laureà Barrau, l'obra del qual es pot gaudir al museu del seu nom a Santa Eulària.

Museu Laureà Barrau. Font:
<http://www.santaaulia.net>

Entre els arquitectes que valoraren la importància de la casa pagesa destaquen Raoul Hausmann, Erwin Broner, G. Rodríguez Arias i

Josep Lluís Sert, ja a la segona meitat del segle XX. Alguns d'ells influïren en l'establiment del Museu d'Art Contemporani d'Eivissa.

Museu d'Art Contemporani d'Eivissa. Font:
<https://turisme.eivissa.es>

Conclusions

Pensant en el **viatger independent** i en la conveniència de facilitar un marc de referència sobre allò que pot resultar d'interès cultural en una visita a Eivissa, el text que acabeu de llegir originalment hauria de servir per acompanyar un recull d'imatges a un fulletó d'informació turística.

Amb aquesta premissa és construït sobre tres eixos:

1. Un recorregut per l'esdevenir històric de la mà de les principals cultures que deixaren la seva empremta a l'illa.
2. Els diferents paisatges, fruit d'aquestes mateixes cultures, i com s'han anat superposant sobre un territori petit, fins no fa gaire regit pel que podríem anomenar *l'escala humana*: allò que es pot recórrer sense desplaçaments sobtats, ni físics ni mentals, per tal d'arribar d'un cap a l'altra.
3. La intervenció de les diferents institucions de la memòria pel que fa a una millor comprensió d'allò que es visita: des d'arxius d'imatge i so, passant per centres d'interpretació d'espais naturals i d'espais històrics, fins als museus i sales d'exposicions.

Tant de bó si resulta ser un plat de bon gust per al viatger que vol aprendre i comprendre, aprofitant així el desplaçament a un lloc que aspira a *consumir* en el sentit menys material del terme.

Bibliografia

- Barceló, M. (coord.). (1997). *El curs de les aigües. Treballs sobre els pagesos de Yabisa (290-633H/ 902-1235dC)*. Quaderns d'arqueologia pitiüsa 3. Eivissa : Consell Insular d'Eivissa i Formentera. Recuperat de <https://www.researchgate.net/publication/285004338> **El curs de les aigües Treballs sobre els pagesos de Yabisa 290-633H902-1235dC**
- Barceló, M. (2000). Loquella barbarica (II). En *Faventia* 22,(1), 87-110. Recuperat de <https://www.raco.cat/index.php/Faventia/article/view/21740/21575>
- Benvenuti, G. (1970). Pisa y España en la baja Edad Media. En *Revista de Estudios Políticos*, (174), 57-88. Recuperat de <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/1957298.pdf>
- Centre d'Interpretació es Amunts (s.d.). *Catàleg de rutes pels Amunts*. Recuperat de <http://www.caib.es/sites/esamunts/f/143337>
- Centre d'Interpretació es Amunts (s.d.). *Llocs d'interès cultural des Amunts*. Recuperat de <http://www.caib.es/sites/esamunts/f/143334>
- Cobos, F. ; Cámara, A. (2008). *De la fortificación de Yviça*. Eivissa: Ajuntament d'Eivissa. Recuperat de https://www.academia.edu/10035261/De_la_fortificaci%C3%B3n_de_Yvi%C3%A7a_Ibiza_Ajuntament_d_Eivissa_2008
- Coll Coll, A.M. (2015). *La intendencia de Mallorca en el siglo XVIII*. (Tesi doctoral no publicada). Universitat de les Illes Balears.
- Colomar, S. (2016). *Una frontera oblidada. Atacs i desembarcaments de corsaris nord-africans a Catalunya, València i Balears (1571-1650)*. (Tesi doctoral. Universitat de Barcelona). Recuperat de http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/104749/1/SCF_TESI.pdf
- Costa, B. (2018). Bronze, Edat del. En *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*. Recuperat de <http://www.eeif.es/veus/bronze-edat-del/>
- Costa, B. (2018). Eivissa – Història – Prehistòria. En *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*. Recuperat de <http://www.eeif.es/veus/Eivissa-historia-prehistoria/>
- Costa, B. ; Fernández Gómez, B. (2018). Eivissa - Història – època feniciopúnica. En *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*. Recuperat de <http://www.eeif.es/veus/Eivissa-historia-epoca-feniciopunica/>
- Domínguez, R. (2004). Fuentes literarias para la agricultura cartaginesa. El tratado de Magón. En *Habis*, (35), 179-192. Recuperat de <https://idus.us.es/bitstream/handle/11441/30671/Fuentes%20literarias%20para%20la%20agricultura%20cartaginesa.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Ferrer, A. (1999). L'entorn controlat. Els molins de Santa Eulària i la vila d'Eivissa. En *Territoris* (2), 87-101. Recuperat de https://www.academia.edu/3092058/Lentorn_controlat_els_molins_de_Santa_Eul%C3%A0ria_i_la_vila_dEivissa
- Ferrer, A. (2017). El retaule dels Osona de l'església de la Mare de Déu de Jesús (Eivissa, Illes Balears). Noves aportacions documentals. En *Locus Amoenus* (15), 17-34. DOI: <https://doi.org/10.5565/rev/locus.291>
- Ferrer, M.T. (2007). Navegació, ports i comerç a la mediterrània de la Baixa Edat Mitjana. En *Actas V Jornadas Internacionales de Arqueología Subacuática. José Pérez Ballester y Guillermo Pascual (eds) (Gandía, 8 a 10 de noviembre de 2006)*, 113-166. Recuperat de http://digital.csic.es/bitstream/10261/23419/1/Ferrer_Navegaci%C3%B3n_i_ports.pdf
- Ferrer, N. (2015). La construcció de símbols identitaris d'Eivissa a principis del segle XX. En *Anuari Verdaguer* (23), 205-222. Recuperat de <https://www.raco.cat/index.php/AnuariVerdaguer/article/view/329500/420111>
- Gómez, C. (2008). Ibiza: the Making of New Landscapes. A Van Dommelen, P. ; Gómez Bellard, C. (eds.) *Rural Landscapes of the Punic World. Monographs in Mediterranean Archaeology*, (11). London : Equinox. Recuperat de https://www.academia.edu/1122441/Rural_Landscapes_of_the_Punic_World
- Gómez, C. (2006). La explotación rural fenicia y púnica en el Mediterráneo occidental. En *Mainake*, (27), 177-187. Recuperat de <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2582219.pdf>

- Gómez, C. ; van Dommelen, P. (2010). Paisajes rurales del mundo púnico. En *Bollettino di Archeologia on line*. Volume speciale A / A1 / 2, 4-9. Recuperat de https://bollettinodiarcheologiaonline.beniculturali.it/wp-content/uploads/2019/01/2_GomezBellard_vanDommelen_paper.pdf
- Guerrero, V.M. (1998). La navegación en el mundo antiguo. Mercantes fenicios y cartagineses. En *Aldaba: revista del Centro Asociado a la UNED de Melilla*, (30), 141-192. Recuperat de <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/1974487.pdf>
- Gurrea, R. ; Martín Parrilla, A. (2018). Eivissa - Història – època andalusina. En *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*. Recuperat de <http://www.eeif.es/veus/Eivissa-historia-epoca-andalusina/>
- Kirchner, H. (2004). El mapa dels assentaments andalusins de Yabisa. En *Eivissa* (41), 15-20. Recuperat de <https://www.raco.cat/index.php/Eivissa/article/view/114324/143114>
- Kirchner, H. ; Retamero, F. (2016). Becoming Islanders. Migration and Settlement in the Balearic Islands (10th–13th Centuries). A Fèlix Retamero, Inge Schjellerup and Althea Davies (eds.). *Agricultural and Pastoral Landscapes in Pre-Industrial Society. Choices, Stability and Change*. 57-78. Oxford : Oxbow Books. DOI: 10.2307/j.ctvh1dswm
- Marimon, P. (2009). El vi: cultura a l'antiguitat Balear. En *Historica.cat* (1). Recuperat de <http://ceipac.ub.edu/biblio/Data/A/0553.pdf>
- Mauro, C.M. (2014). Las rutas fenicias por el Mediterráneo en el periodo arcaico (IX – VII siglo a.C.). En *ArqueoWeb*, (15), 33-55. Recuperat de <https://webs.ucm.es/info/arqueoweb/pdf/15/Mauro.pdf>
- Molina, A.L. (2000). Los viajes por mar en la Edad Media. En *Cuadernos de turismo* (5), 113-122 Recuperat de <https://revistas.um.es/turismo/article/view/22731>
- Moreno, S. (2005). Rutas de navegación en el Mediterráneo occidental: condicionantes atmosféricos y aspectos técnicos de la navegación en la antigüedad. *Mayurqa*, (30), 781-799. Recuperat de <http://www.divulgameteo.es/fotos/meteoroteca/Navegaci%C3%B3n-Mediterr%C3%A1neo-antig%C3%BCedad.pdf>
- Morro Veny, G. (2009). La marina medieval mallorquina. Palma : Institut d'Estudis Baleàrics
- Pol, J.L. ; Ruíz, D. (s.d.). *Les mesures tradicionals a les Illes Balears. Equivalències i definicions*. Recuperat de http://www.xeix.org/IMG/pdf_Les_mesures_a_la_bibliografia.pdf
- Prats, E. (2018). Il·lustració, La. En *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*. Recuperat de <http://www.eeif.es/veus/Il.lustraci%C3%B3-la/>
- Prats, E. ; Prats, J.A. (2018). Eivissa, ciutat d'-Història i evolució urbana. En *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*. Recuperat de <http://www.eeif.es/veus/Eivissa-ciutat-d-Hist%C3%B2ria-i-evoluci%C3%B3-urbana/>
- Pujol, F.(2006).La terminologia de la construcció naval i el seu origen: mediterrani / atlàntic. En *Drassana* (14), 84-102 <https://www.raco.cat/index.php/Drassana/article/view/106823/133592>
- Ramon Torres, J. (2005). L'antiguitat tardana a Eivissa: dades de l'arqueologia recent. *XXIII Jornades d'Estudis d'Història Local. L'Antiguitat clàssica i la seva pervivència a les Illes Balears*, 487-500. Recuperat de https://www.academia.edu/1584751/LAntiguitat_Tardana_a_Eivissa_dades_de_larqueologia_recent
- Ramon, J. (2018). Bizantina, Època. En *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*. Recuperat de <http://www.eeif.es/veus/bizantina-%C3%A8poca/>
- Tomàs, B. ; Torres Costa, C. (2001). *Guia. Sa Punta des Molí*. Sant Antoni de Portmany : Ajuntament de Sant Antoni de Portmany. Recuperat de http://www.santantoni.net/portalSanAntoni/RecursosWeb/DOCUMENTOS/1/0_170_1.pdf
- Torró, J. (2012). Les regions orientals d'al-Andalus abans de la conquesta catalanoaragonesa. Una visió general. En *Catalan Historical Review*, (5), 143-157. DOI: 10.2436/20.1000.01.76
- Universitat Oberta per a Majors (s.d.). *La construcció històrica de las Baleares. Mòdul 1: Desde los orígenes del poblamiento humano a la llegada del mundo púnico UIB* [Apunts acadèmics]. uom.uib.cat recuperat de https://uom.uib.cat/digitalAssets/298/298224_1.pdf
- Vilàs, P. (2018). Cors. En *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*. Recuperat de <http://www.eeif.es/veus/cors/>
- Vilàs, P. (2018). Eivissa port d'. En *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*. Recuperat de <http://www.eeif.es/veus/Eivissa-port-d/>

© G. Móra i Ferragut del continguts de l'article.

© *Turística, papers de Turisme* de l'edició.

ISSN 2695-5334